

tok számára igen nehéz, akkor érthető, hogy a világ elérkezett oda, ahol a termelési — gazdasági bajokat a termelőeszközök tulajdonosai csak a folyton ismétlődő háborúkkal tudják elkerülni.

Nagy Gábor

A radikálok halat ettek

A radikálok bőjtös emberek. És váltig fényűzőnek itélik a magyar földmunkást. „A gazdag Vajdaság a kubikost is gazdaggá teszi és fényűzővé, — hiszik, — hiszen a zsíros Vajdaságban a béres is szalonnán él.“

A radikálok persze nem radikálisok. A radikálok a Radika szorosának lakói. És a Radika kliszurájában nem terem sem élő, sem vágott sertés. A Radika kliszurájában csak omló, omladozó málló, völgybe zuhogó, széteső kőszikla terem. A Radika szorosában, a szalonna hihetetlen és elképzelhetetlen fényűzés.

És a radikálok ma mégis halat ettek. „Radikalite, jadat ribi.“

Ismeretlen vidék a Radika vidéke. A Radika folyó egyik földrajzkönyvben sem szerepel. Mindennek dacára létezik, sőt él és nagyobb, élőbb és esodálatosabb sok más folyónál, amely ott hívalkodik a tankönyvek és prospektusok lapjain.

A Mavrovo-Polje, Vlajnica, Bistra, Jama, Stogovi és Korab hegységek vízválasztójánál ered a Radika és tudásvágyon, ismeretsóvárgón két részre szakad: egyik ága az Aegeli, másik ága az Adriai tenger felé veszi útját. Az adriai ág a Mavrovi Hanovi fenyvesei alatt, vagy 1300 méter magasságban utat vajt magának a Korab 2700 méteren felül emelkedő sziklás havaşai és a Bisztra meg Stogovi ugyancsak sziklás, karsztos tömegei között és megalkotta az ötven kilométer hosszú, helyenként csak 10—20 méter széles katlant, amelynek mélyén ott zúg el, most már emberemlékezet óta, rövid lélekzetű útján Mavrovi Hanovi és Debar között.

A Radika él és nincs megelégedve sorsával és alkotásával. Egyre tökéletesíti azt. Él. Dolgozik, teremt. Önmagát is, egyre újra teremti. Ujra teremti a fölébeboruló hegyeket is és ezáltal újra teremti egyúttal a radikálok életfeltételeit is. A radikálok bizony a Radika teremtményei. Ezen mit sem változtat az, hogy a radikálok is élő, teremtő emberek, akik életük formálását saját kezükbe ragadták és még a Radika-völgy formálásával is igyekeznek saját életüket, életfeltételeiket ujjaalakítani. A Radika a radikálok teremtője, a radikálok apja. Mostohaapja.

Lehetne ugyan a Radika a radikálok édesapja is. A Radika-szoros lehetne tejjel-mézzel folyó Kánaán is. Ma nem az. Ma kőrengeteg. Sziklaszahara. A déli, enyhe éghajlat kimagasló fagy-szigete.

A Radika-szoros valamikor rengeteg őserdő volt. Az erdőt réges-régen kiirtották. A középkori feudális urak. Előbb a velmozsák, azután a bégek. Persze, az Adria igazi urainak, a jelen-

cei, dubrovniki, kotori, valonai, meduai kalmároknak számlájára. A hajótestek, árbócok, az ezüst- és ólombányák kohóiban annyira szükséges faszén inyen került ki egykoron. A nagy kalmárok megrendelték és elszállították, a velmozsák és bégek kivágatták és eladták. A rája, a jobbágy vágta és hordta a fát.

Az erdők helyét sziklás kősvatag foglalta el. A hegyekről lezúgó esőtömegek lehorták a termőföldet. A kőd, a „priszojnica“ (napos oldal) örületes heve, az oszojnica (árnyékos oldal) nedves kipárolgása repesztette, mállasztotta a sziklákat, szakadékokat, barlangokat, csipkés, karsztos felületet teremtett. Ennek is meg volt az előnye a feudális, patriarhálisan törzsi életkeretek között. Mert Debar nemcsak a bégek városa volt. Igaz, főleg a bégek városa. De a bégek nem lehettek volna bégek, ráják, kalmárok és pecsalbárok nélkül. (Pecsalbár a családot falun hagyó, messzire kivándorló munkás.) Akármilyen furcsán hangzik is: a kései feudális urak létfeltételeit épen a kibontakozó polgári társadalom teremtette meg. A kereskedelmi tőke felvirágzása, amely viszont egy távolabbi vidéken már bizonyos iparosodást is feltételezett. A rája még a hűbéres korszak röghöz kötött szántóvetőjét jelentette, a kisbérlet, aki magát, életét, munkáját fizeti a bégnek haszonbér fejében. A kalmár jelezte a kibontakozó polgárisodást, a pecsalbár, az időszaki kivándorló munkás pedig már a távolabbi vidékek ipariásodását. Együttal a röghöz kötöttség, a jobbágyi sors lázadója is volt a pecsalbár, aki városba szökött a bég önkénye elől, de aki végérvényesen mégsem szökhetett meg, mert ha munkájával idegen vidékek ipari tőkét gyarapította is, úgy megtakarított és aranyra váltott izadtságát visszatértekor a bég, a feudális úr az erőszak eszközeivel elsajátította.

Az erőszak eszközeivel, de tulajdonképen — saját elgondolása szerint — jogosan. Az övé volt a rája, övé volt hát munkájának gyümölcse is. Egyszerű és természetes volt a bégek logikája. A kalmár, a rája, a pecsalbár keresete bégi tulajdon volt. S ha ezt a polgári társadalom emberei szépszerével nem tudták belátni, úgy az erőszak eszközeivel kellett azt tőlük elvenni. Nem is az volt a kérdéses: kit illet meg a kalmár és pecsalbár keresete: a béget-e vagy a kalmárt és pecsalbárt. Inkább az volt a kérdés: nem sérti-e az elsajátítással a bég — a szomszéd bég érdekeit. A debari erőd-lakások, a külák épen ilyen szomszéd-bég elleni lakások, magtárak és kincstárak voltak. Debarban laktak a bégek és egy-egy sikerült rajtaütés zsákmányoló expedició után az életér kérdése felett összekapva bizony sokszor küldték egymás ellen harcba a bérelt, vagy tőlük jobbágyi viszonyban függő kacsak-harcosokat.

Mert a kacsak csak bérharcos volt, zsoldos, vagy „várjobbágy“, akár a ma Chicagójának gengszterei. Talán törzsi hűség is kényszerítette őt e foglalkozásra a törzsfő-bég oldalán. De lehet, hogy egyszerűen szökött jobbágy, hajdú és „kóbor“ volt, aki mint hajdú is, újból csak — ha más módon is — a bég és törzsfő szolgálatába kényszerült. Így vette el a földről elűzött kacsak a

földről elűzött pecsalbár hazahozott kerestetét.

Igy táplálta a Radika sziklás búvóhelyeivel a debari bégeket. „Ha Istambul leég — Debar felépíti. De ha Debar ég le, Istambul fel nem építi.“ Így szólt az egykori debari szállóige és még ma is legendás híre van az egykori debari fényűző életnek és luxusiparnak, akárcsak a bégek portyázó „hadjáraitának.“ A debari bégek birtokai lehúzódtak délre Strugáj és Ohridig, nyugatra Kicsevoig, Bródig, Gostivarig, sőt Prilepig és Bitoljig és ugyanerre a hatalmas földsávra terjedtek ki rablólovagi „jogaik“: életterük. Ezek a jövedelmek tették azután lehetővé a széleskörű luxus-műhelyipar fellendülését a debari csarsijában. Hiszen már a középkorban — akkor nem a bégek, de a velmozsák és kolostorok rendelkezéseinek alapján — híres műipara volt Debarnak és a debari festők, építésszek, ötvösök, puskások és fafaragók messze földre eljártak egy-egy egyházfő vagy főúr hívására.

Igy egészítették ki egymást a kései feudálisok és a korai, de a kezdeti fázisban épen a feudalizmus miatt megakadt, polgárság. Jól megfértek a kettő egymás mellett. Csak a jobbágyi bérlők és a meg-megszökő „kóbor“ pecsalbár ipari munkások nyugtalankodtak. De a Radika hű apjuk lett nekik is. Nekik is felajánlotta búvóhelyeit és így kiinduló pontja lett az alsóbb rétegek és osztályok felkeléseinek és portyázó, egyéni, hajdúmozgalmainak.

Az újabb negyedszázad azután megváltoztatta a patrialkális, „idillikus“ életformákat. A Radikát viszont meghagyta eredeti nivoltában. Így ma a Radika a megváltozott életkörülmények között nem símul a radikálok életéhez. A Radika a radikálok mostohaapja lett.

Jöttek az új, modern társadalmi keretek. És felszámolták a bégek hatalmát, birtokait, jövedelmeit és hatalmaskodásait. Megszüntették a röghözkötöttséget, a jobbágyi, bérleti földviszonyt. A jobbágyot, a ráját szabad „birtokossá“ tették. Ezzel egyúttal megszűnt a kalmárok és luxus-műhelyiparosok létalapja is. Viszont a régi, lebontott rablógazdálkodás helyére nem teremtettek új, modern gazdasági alapot: nem épített az új rendszer vonatot, nem erdősített, nem létesített ipari és bányatelepeket, nem segítette elő a kezdetleges, őskori földmívelési formák kifejlődését. Nem javította a föld minőségét. A Radika-szoros egy átmeneti korszak halódó-vajúdó kínjait éli át.

A szoros szikláit csak itt-ott szakítja meg kisebb erdő, inkább bozót. Termőföld alig-alig van kertnyi, talpalatnyi, amit kőkerítéssel kell övezzen, védjen a radikál az idők viszontagságai ellen. Mert egy-egy vihar, felhőszakadás, aminek vize hirtelen örvöngő dühödtséggel, rettentő tömegekben zúdul le a meredek síma, sziklás hegyoldalon, semmitől, fától, erdőtől fel nem tartóztatva, pillanatok alatt elhordhatja a termést, sőt magát a termőföldet is. A radikál csak birkát tenyészthet a lankásabb részek legelőin. Sajnos, a birka csak kevés embernek ad megélhetést s még kevesebbnek jólétet. A híres Galicsniknak 1200 méter magasban 800 háza és 70.000 birkája van. De a hetvenezer birkából tizenkétezer egy embert vall gazdájának. Így a 800 házból még egynéhány

szerződéses, kommcnciósz pásztor akadhat. A többit kenyér nélkül hagyja a birka is és az országoshírű galicsniki sajt készítése is. A többi? A többi elszegődik peccsalbárnak. Amikor akad munkája a gyakori válságok idején. Távoli ipari központok ipari munkásának szegődik, vagy hordárnak, uccai árusítónak, élelmszeriparosnak.

A peccsalbár otthagyja faluját, családját, másállapotos feleségét és elmegy az „idegen idegenbe“. És habár magányában vergődő felesége, felnövä gyermeke „sem levelet, sem pénzt nem kíván tőle, csak őt magát kívánja, mert a levél elkallódik, a pénz elfogy, de szerelmük örökkétartó“ (peccsalbárnóta töredéke), a peccsalbár mégis csak pénzt és levelet és „peskest“ (ajándékot) küld haza, hogy hosszú évek hajnaltól-napestig tartó robotja után, raprikán és kenyéren rongyoskodó, fázlódó takarékoskodása után rövid időre kerüljön haza, felépítse hajlékát, új életet csókoljon felesége rég nem látott, már újra idegen testébe és azután ismét fogja a vándorbotot — újabb gyermeke megszületése előtt. A gyerek eljövetele előtt, akit csak felnőtt legény korában fog újra először látni. Ilyen a radikálok élete.

A vajdasági magyarság földmunkása, napszámosa, kubikosa? Igen, igen, — mondja a radikál, — dolgozó ő is. De — gazdag. Fényűző. Szalonnán él. A peccsalbár époly nehezen érti meg a szalonnás bérest, mint amily nehezen értené meg a szalonnás béres a galicsniki, koszozvaszti, jancsei, zsirovnicai, rosztusai, gerei, peccsalbárt, ha otthonában látogatná meg. Vegyük a központot, Galicsnikot. 800 háza van. Egy 1200 méteres tetőn fekszik és már messziről fehérén vakít a szembe. Kis Párisba vél az ember jutni. A 800 ház, mind egy-két, sőt háromemeletes. És mind kőház. Kőköcskából épültek. Gránit, alabástrom, félmárvány e házak anyaga. „Palotában“ lakik a peccsalbár, — ámulna el a vajdasági földmunkás és nem hinne a radikálnak. Hogy a követ a természet adta és hogy mást nem is ad? Hogy a köveket maga fejtette, hordta össze, rakta fel emeletes palotává? Ezt nem árulja el a palota. Hogy belül üres, bútorozatlan, hogy egyetlen ágy sem akad benne, hogy magtár, raktár, istálló egyúttal a palota, — ezt is csak alaposabb vizsgált után lehet megállapítani. Hogy az asszony, a gyerek nap-nap után kínlódik a kis, kertnyi szántó megművelésén, megteremtésén, amíg az apa „idegen idegenben“ dolgozik és vágyódik és éheznek s hogy egy hirtelen zápor előlről kezdésre itéli az asszony és gyerek minden kínját, azt is csak az látja, aki közöttük él.

Debar felé haladsz a Radika szorosában. Valamerre Kosovrast, Melnicani, Rajcsica, Gorenci táján. Debarban épen piaci nap van. A peccsalbárok családjai hazafelé tartanak a piacról. Megrakodva. És meglepődsz, vajdasági szemlélő és ha van emberi szív kebeledben, az fájdalmasan összeszorul. Kukoricát, kerti veteményt, főzeléket visznek a parasztok haza a faluba. A városban vették. Viszik a faluba. A kukoricát, a káposztát, a babot, a paprikát. Egyikük nagy büszkén egy-egy hatalmas, már sárgára érett uborkát lóbál mindkét kezében. Ma nyers uborkát eszik.

Salátát. És harminc kiló kukoricát is tudott venni. Van egy hónapi kenyere. Mert itt nem a falu látja el a város piacát. Ellenkezőleg. A paraszt a városban szerzi be kenyerét, paprikáját. Pénzért. A peccsalbár küldött pénzéből.

Tudod-e most már értékelni a peccsalbár nótát: „Sem pénz nem kívánok, sem levelet, csak téged kívánlak. A pénz elfogy, a levél elkallódik, de szerelmünk örökké tart.” De odahaza nincs munka, odahaza nincs megélhetés. Odahaza csak szikla van. Kő-sivatag van. A Radika mostohasága van. „Ha az ég maga volna papírom, tintám meg a tenger: akkor sem írhatnám le rettentő bánatom.”

Pedig lehetne a Radika édesapja is a Radikáloknak. Csak vonat kellene ide. Csak beerdősíteni kellene a hegyoldalakat, hogy legalább a fát ne vásárolnák a rengetegben, a hegyóriások oldalán. Hogy a lezúduló víz el ne mosná termőföldjük. Kövekkel tele ne szórná azt. Csak vasút kellene. Mert vannak itt heverő természeti kincsek. A Radika az ország egyik legszebb vidéke. Ezrével vonzhatná a turistákat. A Kresin mélyében rengeteg a kén. És rettentő mélyből forró víz oldja magába a ként és a Kresin két oldalán forrón buzog elő két fürdőhelyet is alkotva a kénés és vasas víz. Csak ki kellene építeni Kosovrast és Banjiste fürdőit. Kosovrast mellett, az úton, a föld felületén aranyárga kristályok csillognak. Kénkristályok. Meg kellene nyitni a bányát. Volkovia környékén szén látható a felületen. Rajcsica mellett feltártan kínálja magát az egykor már bányászott gipsz. Fölötte gránit és márványszerű vakító, fehér sziklák. És fehéren és szürkén csillog a mészkő. Bányákat nyitni, gyárakat alapítani a nyersanyagok feldolgozására.

A Radika újra alkalmazkodna a modern életformákhoz és újra teremtő atyja lenne a radikáloknak. Édesapjuk.

Ma még mostohaapa a Radika.

És így történt azután:

A rekkenő nyári hőségben hirtelen fehéren vakító felhő takarta el a tűző napot és a megnyíló felhőből tojásnagyságú jégdarabok zuhogtak. Sűrűn, tömött sorokban. Félórán át. A Kresin fehérlett a jégtől. A jég azután vízzé olvadt és lezúdult a völgyekbe. És ugyanakkor valaki feketére festette át a felhőket és megnyitotta őket két teljes órán át zúdult le az örvöngő rohammal a magasságokból a víz, az iszonyú felhőszakadás. Mintha a vízőzön ismétlődne meg; mintha a víz, amely akkor az Ararát csúcán akadt meg, most a Golemi Korab tetejét akarná megmászni. Irtó erővel zúdult le a víz a szoros oldalain. Fent meg a villanyos kisülések megvilágították a sötét hegyszorosot és állandosították benne a zengő fényt, az égdörgést, pedig egyik sziklafalról a másikra dobálta át valami láthatatlan erő, majd visszavezetette és labdázott vele, a következő dörgésig, gurigáztatta, mint valami rettentő hordót a köveken és valami iszonyú muzsika állandó, hatalmas fortissimójává erősítette. Azután kisütött a nap. Csak a vizek zúdultak le tovább örvöngve, dörögve a hegy-

oldalakon, a szorosba, az útra, a folyóba. És a vizek fellazították a málló, váló, omladozó sziklákat, hatalmas lökést adtak nekik, utánuk lendültek maguk is, gördítették őket, egyenest hanyat-homlok előre, le a szakadékba, a feneketlen mélységbe: az útra, a folyóba.

Tíz-húsz, ötven tonnás szikladarabok maradtak állva az úton és ásták be maguk a Radika köves ágyába. A Radika áradt. A Radika magasodott.

A vetések már mind elpusztultak. Az út is velük pusztult. Most a Radika folytatta harcát az életért. A Radika áradt, magasodott. Zúgott, tajtékszott, ágaskodott. Harcolt. De hiába zúdultak bele egyre újabb és újabb víztömegek. Mert a sziklák még nagyobb sokaságban torlódtak meg benne.

És megtörtént a csoda. A nagy, mély, széles folyó meghalt. Meghalt: kiszáradt, víz nélkül maradt. Kiszáradt a Radika. A Radikát utolsó cseppig eltorlaszolta a zuhogó szikla. Hiába duzzadt a sziklafal mögött egyre magasabbra a vize. Nem tudta elérni a kőpárkány magasságát. A Radika megszűnt létezni! A torlaszon, kőpárkányon túl kiszáradt.

És szárazon maradtak a Radika pisztrángjai. Vergődtek a köveken, a kavicsos száraz homokon.

Mint futótűz terjedt el a Radika halálának híre, a csodának híre a szorosban. Kosovrastól Rajesicáig. És az éhes radikálok rohantak csodanézni. Rohantak jóllakni.

Százszámra fogták ki a vergődő, ficáncoló halat.

És aznap, a szoros jóvoltából jóllaktak a radikálok.

A radikálok halat ettek.

Lőrincz Péter

Pályaválasztás a Szovjetunióban

Dnjepropetrovszkban három évvel ezelőtt tartották meg a különös konferenciát. A mozdonyjavítók klubjában találkoztak a munkások, ifjúkommunisták, vasutasok, pártmunkások, mérnökök, építészek és diákok. Az összejövetel napirendje: az első gyermekvasút felépítése.

A gyűlés viharos volt, mert a gyermekvasút egészen új gondolat volt akkoriban. Ehhez hasonlót még Verne Gyula legfantasztikusabb könyvében sem találhatunk. A gyűlésen sok érdekes dolgot volt alkalmunk hallani.

„Micsoda új játékot akartok kipróbálni? — mondták a bizalmatlanok. A mozdony nem rongybabá, sem ólomkatona. Fel is robbanhat.“

A gyermekkertésznök véleménye szerint veszélyes játék a vasút. Vasutat gyermekek számára csak asztalon építhetünk gummikerekkel. Egy másik szónok azt ajánlotta, hogy építsenek vasutat, de csak díszletszerűt, mint a színházakban. Azután